

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ “СОЦІАЛЬНОСТІ” ЯК ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ

Критично оцінено підходи до визначення змісту категорії “соціальність” у різні суспільно-історичні періоди. Виділено ознаки, які оконтурюють рамки “соціальності” і на основі тих з них, які адекватно відтворюють вплив на її зміни в економіці перехідного періоду, обґрунтовано власну концепцію.

Critical evaluation is given to approaches of the context definition of the category “sociality” in different socially historical periods. Features, which outline the framework of “sociality”, are distinguished, and author’s concept is based on those, which affect sufficiently on its changes in the transition period.

Ключові слова: соціальність, зміст, підходи, оцінка, концепція, розвиток, управління, удосконалення.

Вступ. В Україні вже впродовж двадцяти років здійснюються ринковотрансформаційні перетворення в руслі визнання людини найвищою цінністю і створення підвалин реалізації державою свого природного соціального призначення. Перехід в систему координат, в якій соціальні цінності мали перебрати на себе регуляторну функцію, не являв собою односпрямовану колію, а вимагав одночасних дій держави і руху суспільства у напрямках часто не співпадаючих з цією метою безпосередньо. Йдеться передусім про процеси державотворення, формування власної економічної системи, створення підвалин до активізації продуктивної діяльності тощо. Цей шлях сьогодні характеризується як здобутками, так і певними втратами. Це закономірно. Так склалися, що здобутки постають вочевидь в економічній сфері і пов’язуються зі створенням ринкових інститутів. Щодо соціальної реорганізації суспільства, то вона сприймається не тільки у якості нереалізованої претензії, а і як певний відступ від соціальних здобутків радянського часу.

Не можна стверджувати, що питання соціальної динаміки були випущені з поля зору економічної науки та практики управління і є новими для країни. Ця проблема весь час посідала чільне місце в національній науковій думці. Досить широкий спектр питань цієї проблеми висвітлено у наукових працях О. Амоші, В. Бесєдіна, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Герасимчука, А. Гриценко, В. Гришкіна, В. Голікова, Н. Дєєвої, С. Дорогунцова, М. Долішнього, Ю. Зайцева, Т. Заяць, Б. Кваснюка, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Лукінова, С. Мочерного, О. Новікової, В. Онікієнко, Ю. Пахомова, Д. Полозенко, Л. Тимошенко та ін. Наукові здобутки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених віднаходять практичне втілення на національних теренах.

Разом з тим, незважаючи на наявність вагомої теоретичної спадщини і певної практики її впровадження, реалії соціального переформатування вказують на прояв деструкцій, які залишаються поза увагою діючої інструментальної бази системи управління. Закономірно постає питання щодо порозуміння сутності змін соціального характеру, що набувають реалій при втручанні державного і регіонального менеджменту.

Здавалось би терміни “соціальність”, “соціальна” чи то “соціальний” не потребують пояснення в силу своєї вживаності не тільки у науковій діяльності, а й у звичайній практиці. Може тому ця категорія не дістала спеціальної капітальної наукової розробки, але в межах тематики соціалізаційного характеру їй присвячено достатньо матеріалу в працях В. Гришкіна [1, с. 8–59], Н. Дєєвої [2, с. 8–68] і Ю. Зайцева [3, с. 60–102].

З переходом у XXI ст. все виразніше постає проблема виконання державою свого соціального призначення через обмеженість фінансових ресурсів навіть для підтримання мінімальних соціальних стандартів. При цьому сама обмеженість в ресурсах держави щодо виконання соціальної функції пов’язується з досить різними сферами і об’єктами, а саме утриманням соціальної інфраструктури, доходами, пільгами, соціальними допомогам тощо. Між тим соціальні цілі мають розглядатися не стільки через призму економічних спроможностей держави, скільки через адекватність соціальної політики динамічним аспектам розвитку обраної моделі.

Постановка завдання. Питання відновлення і нарощування основних показників соціального розвитку в країні, ставлять вимогу більш прискіпливого звернення до сутнісного визначення категорії “соціальність” в ринковій економіці як основи результативного управління соціально-економічною динамікою.

Метою статті є конструктивний синтез наукових поглядів на зміст соціальності у розвитку та прагнення щодо його втілення в контексті зростаючої багатоаспектності суспільних проблем по забезпеченню цивілізаційних основ життя населення. За метою дослідження в статті поставлено й вирішено таке завдання як систематизація підходів й концептуальне уточнення категорії “соціальність” у глибокому зв’язку із процесами її просторово-часових змін.

Результати дослідження. У процесі соціогенезу розуміння змісту та природи “соціального” не стало однозначним та загальноновизнаним. До того ж, для опису його природи використовувався досить широкий лексичний діапазон. Це підкреслює погляд на категорію “соціальність” як на складне системне утворення з багатоманітними характеристиками, кожна, з яких, хоч і відображає суттєві його сторони в розкритті змісту, але не є всеохопною.

З метою цілісного осмислення природи “соціального” нами було узагальнено окремі його змістовні характеристики, обґрунтовані різними авторами.

За підходом К. Маркса “соціальність” це не стільки об’єктивований результат взаємодії між людьми, який настає закономірно і неминуче, скільки незалежний від індивідуальної свідомості і поза індивідуальною волею і, що головне, примусовий для останньої. Методологічній конструкції “суспільство і відокремлений індивід самі по собі” він протиставив концепцію їх “єдності, взаємовпливу і взаємоперетворень» через матеріалістичне розуміння історії, змістом якого є об’єктивно складений спосіб виробництва або спосіб поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва [4, с. 489]. Визначально як стартовий майданчик звернення саме до цієї сторони у формуванні соціальності було певним проривом. Ми вважаємо, що базові методологічні принципи К.Маркса щодо природи “соціального”, зокрема ті, що стосуються об’єктивування робітником своїх задумок щодо задоволення власних потреб і перетворення нормального опредмечування у деструктивне відчуження, приховані у використанні ним двох його позначень, а саме *gesellschaftlich* (суспільний) і *soiales* (стосунки людей у суспільстві) [5, с. 488]. При цьому першому надавалася ним перевага, коли мова йшла про суспільство загалом тобто про взаємодію таких його сторін як економічна, політична, ідеологічна тощо. У разі дослідження природи відносин людей між собою, факторів та умов їх життєдіяльності, власного становища і ролі в суспільстві і ставлення до суспільства загалом вживалося поняття “соціальне”. Ця по суті ключова інтерпретація дихотомічності поглядів класика політичної економії з позицій сьогодення і ставить питання забезпечення системної єдності індивідуального і суспільного через порозуміння людини як носія певних суспільних функцій і ролей, яка має пристосовуватися до пануючих інститутів, адаптуватися до суспільного середовища і інтегруватися до його цінностей.

Наукові дослідження в області визначення соціального, які мали місце в подальшому урешті-решт проходили у колі ознакової конкретизації питання і на тому ж фоні, що і в К.Маркса, але в площині певної поміркованості з уникненням чи то послабленням мотивів антагонізму. Можна сперечатися з приводу ознакового наповнення “соціального” у ті часи, але найбільш характерні з них зводяться до організованого ззовні на тривалий термін регулювання відносин [6, с. 90; 7, с. 49], пов’язаних з умовами і засобами розширеного відтворення, між двома і більшою кількістю індивідів [8, с. 97, 98] для досягнення цілісності в діючому правовому полі [9, с. 49], в зв’язку з певними господарськими явищами [10, с. 104], складеними закономірно з об’єктивним проявом в контексті задоволення потреб [11, с. 42].

Невпорядкований набір характеристик “соціальності”, сформований на початку ХХ ст., не набув форми методологічної конструкції і не сприймався в подальшому як набір незмінних постулатів. Це природно, оскільки, змінювалося поле економічної діяльності, в якому з тою чи іншою силою тяжіння одного до іншого поєднувалися соціальні, економічні, політичні, психологічні, духовні і інші аспекти забезпечення соціально-економічного розвитку. При цьому на кожному етапі суспільно-історичного розвитку формувалася і набував життєвості той чи інший підхід до тлумачення соціальності. В історії проходять два процеси, а саме соціалізації і індивідуалізації. Природно, що перетворення, які проходили за цими векторами в економічних системах країн світової спільноти у ХХ ст., визначили і спрямованість еволюції теоретичної думки щодо “соціальності”.

У бувшому СРСР досить тривалий період поняття “соціальне” розглядалося як синонім терміна “суспільне”. Це характерно для примату суспільства над людською особистістю, та й для філософії, за якою людина нібито тільки виграє від подібного домінування спільноти над нею. Так пропагандувалося системою та й сприймалося певною частиною світової спільноти, що соціалізм є першим в історії людства суспільством без будь-якого внутрішнього антагонізму. Подібна метафізика “соціальності”, маючи глибоке коріння, стала анахронізмом на довгі роки.

Між тим розбудована на теренах постцарської Росії держава мала все-таки соціальне спрямування. Власне СРСР був результатом першої реальної спроби людства в досягненні “суспільного ідеалу”. Заперечувати цьому ствердженню важко оскільки Західний Світ започаткував соціальну орієнтацію у розвитку лише у 70-ті рр. ХХ ст. Якщо не залучати будь-які політичні оцінки, то формально була запроваджена “ідеальна” модель суспільного устрою, в основу якої покладалася прийнятний принцип поточного добробуту й гарантованість у завтрашньому дні. Добробут будь-якого працівника і його сім’ї в незначній мірі залежали від трудових зусиль, а у більшій від ступеню охоплення централізованими заходами щодо зростання доходів відповідної соціальної групи, до якої він належав. Держава в рамках “патерналістської” соціальної політики зводила кожную особу населення до опікуваної. Згідно з базовим принципом рівності соціальне забезпечення, охорона здоров’я, освіта, прийнятий діапазон суспільних послуг надавалися усім однаково безкоштовно.

Справа у тому, що в СРСР питання щодо допустимих при соціалізмі масштабах і межах соціально-дохідної і соціально-майнової диференціації залишалися поза полем зору дослідників. Між тим, реально як це описує відомий філософ О. Зінов’єв “...радянська ідеологія і пропаганда приховувала і маскувала фактичну нерівність в країні. Радянське керівництво чинило опір розкриттю цього факту, підтримувала тенденції, які не допускали його визнання і розвиток...” [12, с. 429].

Тільки на межі розвалу Радянського Союзу і устремлінням України до розвитку без крайнощів майнової і соціальної диференціації постали всі підстави до ренесансу соціальності, а щодо самого терміна “соціальна” чи то “соціальний”, то вони набули самостійного відносно приналежності до суспільства значення. Особливістю 1986–1990 рр. стала поява у керівних документах та виступах партійних і урядових осіб СРСР не

просто натяків, а обґрунтування необхідності забезпечення соціальності і навіть постановки питання щодо соціальної переорієнтації розвитку.

Пошук балансу інтересів, компромісів у забезпеченні рівноправної взаємодії суб'єктів економіки в умовах відкочування у рівні соціалізації до її більш помірного рівня, пов'язувався з переходом значної частини прав на засоби виробництва від держави до приватних власників, перерозподілом робочої сили між видами економічної діяльності і появою безробітних, тиском на заробітну плату і рівень споживання і взагалі зву-ження кола і обсягів надання суспільних послуг. Не потрібні докази на предмет того, що усунення соціалізаційних негараздів нагромаджених за радянських часів через систему приведених заходів мало супроводжуватися утворенням розривів в соціальній тканині суспільства і випадінням з нормального соціального процесу не просто окремих індивідів, а цілих суспільних груп, які, безумовно, потребували б для підтримки соціального статусу достатньо вагомого суспільного втручання.

На жаль, розгортання в країні полярно-векторних процесів затвердило фундаментом процесів теоретичного сходження у тлумаченні “соціального” на новому етапі творення української держави та й інших держав на пострадянському просторі саме викриття деструкцій примату суспільства над особистістю, примату рівності над свободою. Спрощене мислення легко відсторонило науковий пошук від фундаментального розуміння дійсності й схилило до обґрунтування справедливої соціальної організації соціуму в незалежній державі. Цікаво, але розробку природи феномену соціального за роки незалежності можна розглядати як встановлення в принципі елементарно-беззаперечних фактів.

Поняття “соціальність”, на погляд одних вчених, слугує для виділення сутності “...суспільного життя людей... як протирічної єдності...” [13, с. 213]. На думку інших, центром “соціального” є “...не індивід, а тип взаємодії одних елементів соціального життя з іншими...” [14, с. 24], “...облаштування ...громадян, задоволення їх ...потреб не лише у сфері виробництва, але і в асоційованому розподілі матеріальних і духовних благ, в гідному образі життя...” [15, с. 37], “...взаємодії соціальних груп з приводу їх суспільного стану...” [16, с. 73], “...внутрішньо-необхідний та нездоланий потяг, прагнення, що змушує людей вступати у відносини з іншими людьми з метою задоволення своїх потреб” [17, с. 176].

Презентацію наукових розробок феномену забезпечення людського співжиття можна було б розширити за рахунок включення додаткового матеріалу, якого достатньо. Але навряд чи це внесло б до поданого щось нове.

Формуючи світоглядні позиції ХХ ст. щодо “соціального”, автори включили до визначень такі його новаційні характеристики як “...забезпечення гідного образу життя, ...справедливе задоволення життєвих потреб, ...покращення добробуту, ...можливість гідного життя в соціумі, ...одночасне, комплексне досягнення економічних і соціальних цілей...” і не прийняли до уваги, що воно “...є цілим, складеним із частин...”.

В Україні наприкінці ХХ ст. і з переходом у ХХІ ст. досить сильно далось в знаки відчуття нерадоволення економічними здобутками, соціальним станом, змінами власності і власників, комерціалізацією суспільних послуг. Автори навіть не спробували це врахувати у повній мірі і надати через його призму більш-менш точне визначення “соціального”, прояснити природу його протирічно сприйнятих явищ, не говорячи вже про їх внутрішню природу і сутність.

Перехід відчуття незадоволеності в перманентний стан несприйняття взагалі населенням трансформаційних перетворень спонукає звернення до досвіду розвинених країн. Справа у тому, що в період спіткання розвитку Росії, а згодом СРСР соціальними катаклізмами різного масштабу і сили впливу на динамізацію “соціальної”, Західний світ реально надав свіжого подиху її різним аспектам розробками теорій інституціоналізму, недосконалої конкуренції, граничної ефективності капіталу, кейсіанства, неокейсіанства тощо. Можна висловити і припущення, що така бурхлива динаміка приросту теоретичних знань відбувалася не без врахування існування спочатку однієї соціалістичної держави, а згодом блоку країн соціалістичного табору і їх реального впливу на свідомість населення капіталістичних країн. Західна наукова думка базувала і базує до останнього часу порівняно з українськими реаліями свої теорії на досить сприятливому соціальному матеріалі оскільки в більшості розвинених країн світу практично панує соціально орієнтована ринкова економіка.

Видатний австро-американський економіст Ф.А. Хайєк з приводу досліджуваного терміна писав, що “...визначення “соціальний” застосовне до всього, що зв'язано зі зменшенням або усуненням відмінностей у доходах. Загалом, ... люди стали називати “соціальним” (суспільним) те, що є головною перепорою для самого підтримання життя суспільства” [18, с. 203]. Німецький соціолог Н. Еліас ідентифікував “соціальність” з тривалими процесами зі “...структурними змінами, пов'язаними зі зростанням диференціації й інтеграції” та “...спрямованих на зменшення диференціації й інтеграції...” [19, с. 6]. Існує ще достатня кількість тлумачень “соціальності”, які, варіюючи ці дві формули, розширюють їх або звужують, не змінюючи змістовного наповнення.

Розглянуті і узагальнені методологічні підходи до трактування змісту “соціальності”, а також соціально-економічні реалії на національних теренах дозволяють надати їй обґрунтоване визначення для сучасного періоду. На наш погляд, найкоротшим чином ця категорія постає у формулі такого змісту: соціальність — це об'єктивоване гетерогенне відношення, що виникає між людьми в процесі діяльного спілкування незалежно від волі і свідомості і спрямоване на зменшення або усунення неприйнятної асиметрії у їх доходах, безпосередньо, та задоволенні основних життєвих потреб, зокрема.

Зміст гетерогенності, закладеної у формулу, полягає у відтворенні через соціальність протилежних цілей, інтересів, бажань окремих індивідів та спільнот, індивідів і суспільства, а також соціальних груп і суспільства. Суспільне або ціле, що формується з частин, є не чим іншим як компромісним поєднанням індивідів і

локальних спільнот з протилежними інтересами і помислами в структуровану єдність. Ідучи далі, хотілося б виділити досить значущий момент у формулюванні досліджуваної категорії. Гетерогенність постає у якості соціальної неоднорідності у суспільстві з груповими утвореннями за різними ознаками. Гетерогенність розглядається як результат відносин нерівності через призму об'єктивованості. На наш погляд, введення до формули такої ознаки як "гетерогенність" відтворює в найбільшій мірі відбиток суспільного роз'єднання, суспільного поділу праці, роздроблення суспільного цілого на порівняно відмінні між собою за інтересами соціальні утворення. Потрібно визнати, що гетерогенність є дійсно тією ознакою, яка реально опосередковує усі суспільні явища і виступає у силу цього вирішальною характеристикою при розпізнаванні природи "соціального". Більш того, введення категорії гетерогенності відводить від відносин антагонізму і логічно набуває характеру константи, яка має місце у всі моменти прояву і існування соціального на різних етапах суспільного розвитку і не зникне в перспективі.

Подібна концепція "соціальності" потребує принципово інших методів її досягнення. Засоби, способи, методи вирішення проблем соціально-економічного розвитку мають бути зорієнтованими на зведення майнової і дохідної нерівності до прийнятного діапазону. Ми не драматизуємо ситуацію, але до останнього часу будь-якої конкретики у визначенні змісту розвитку не існує. У більшості випадків його в енциклопедично-словниковому стилі наділяють ознаками "...необоротної, спрямованої, якісної, закономірної зміни об'єктів..." [20, с. 175]. І, що головне, ці зміни пов'язують з технологіями, капіталом, інфраструктурою, духовністю, використанням ресурсів тощо. Більш того, саме за змінами приведених і інших ознак надають характеристики розвитку як країні в цілому, так і її територіям. Між тим вони являють собою тільки засоби впливу на нерівності населення.

Висновки. Для вирішення питань забезпечення керованих змін соціально-економічної динаміки потрібна модель, яка синтезує економічні й соціальні здобутки в індикаторі нерівності. Успіхи в перетвореннях як і якість державного управління та регуляторної політики на місцях залежить від цілі, до якої прагне соціально-економічна система. Мається на увазі цивілізаційний діапазон майнової і добробутної нерівності. Якщо суб'єктувати явище щодо встановлення глобальної цілі як для рівня країни, так і рівня регіонів, то вочевидь, що в теорії управління розвитком при проектуванні та оцінці динамічних процесів важливою умовою має бути позитивний хід в напрямку зведення нерівності до прийнятної.

Викладене має винятково важливе значення у порозумінні логіки цивілізаційного процесу, державних моделей втілення соціальної справедливості в різних країнах і реаліях надання соціальним процесам домінуючого характеру.

Література

1. Гришкін О. В. Соціалізація економіки України : теорія, методологія, перспективи : монографія / О. В. Гришкін. – Д. : Пороги, 2005. – 498 с.
2. Дєєва Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці: теорія, методологія, перспективи : монографія / Н. М. Дєєва. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2006. – 444 с.
3. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика : монографія / Ю. К. Зайцев. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.
4. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-е изд. – Т. 4. – С. 489.
5. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-е изд. – Т. 47. – С. 488.
6. Stammler R. Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung / R. Stammler. – Leipzig, 1896. – 571 s.
7. Gumpłowicz L. Soziologie und Politik / L. Gumpłowicz. – Leipzig, 1892. – 419 s.
8. Сорокин П. А. Система социологии / П. А. Сорокин – М. : Астрель, 2008. – 1008 с.
9. Dupréel E. Le rapport social (Essai sur l'objet et la méthode de la sociologie) / E. Dupréel. – Paris, 1912. – 543 p.
10. Amonn A. Objekt und Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie / A. Amonn. – Leipzig, 1911. – 479 s.
11. Тахтарев К. М. Наука об общественной жизни, ее явлениях, их соотношениях и закономерности. Опыт изучения общественной жизни и построения социологии / К. М. Тахтарев. – Петроград, 1919. – 543 с.
12. Зиновьев А. А. Логическая социология: избранные сочинения / А. А. Зиновьев. – М. : Астрель, 2008. – 606 с.
13. Социология. Наука об обществе : учеб. пособие / под общ. ред. В. П. Андрущенко и Н. И. Горлача. – Х. : Ин-т востоковедения и международных отношений ; ИМП "Рубикон", 1996. – 687 с.
14. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
15. Иванов В. Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления / В. Н. Иванов, В. И. Патрушев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 2001. – 327 с.
16. Социальная политика : учебник / под общ. ред. Н. А. Волгина. – М. : Экзамен, 2003. – 736 с.
17. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посібник / В. О. Таран, В. М. Зотов, Н. О. Резанова. – К. : ЦУЛ, 2009. – 272 с.
18. Хайек Фридрих Август фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. А. фон Хайек ; пер. с англ. – М. : Изд-во "Новости", при участии изд-ва "Catallaxy", 1992. – 189 с.
19. Елиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования / Н. Елиас : Т. 1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2001. – 332 с.
20. Національна економіка : підручник / за ред. П. В. Круша. – К. : Каравела; Піча Ю.В., 2008. – 416 с.

